

Violeta Meiliūnaitė

Jaunųjų mokslininkų kelias į lietuvių dialektologiją

Bet kuri kalbos atmaina verta tyrėjo dėmesio. Kai tiriama gimtoji šnekta, be mokslinio, prisideda dar ir asmeninis susidomėjimas, žmogus susisieja su visomis prieš tai buvusiomis ir kalbėjusiomis kartomis. Dirbdama Jaunųjų filologų konkurso vertinimo komisijoje su džiaugsmu pastebėjau, kad mokiniai dažniausiai puikiai surenka medžiagą. Puikiai apklausia pateikėjus. Tai naudinga abiem pusėms – senesni žmonės neretai jaučia didžiulį dėmesio ir bendravimo deficitą, o jaunesnieji dažnai nežino ne tik savo krašto, bet ir savo šeimos istorijos.

Puikūs darbai apie gyvūnų vardus, gimtojo kaimo tarmę ar pan. būtų dar prasmingesni, jeigu juos būtų galima įtraukti į mokslininkų tyrimus, panaudoti mokinių surinktą medžiagą ir jų įžvalgas platesniems tyrimams¹. Taigi šiame straipsnyje norėtusi trumpai apžvelgti, kaip tarminius mokinių darbus padaryti dar vertingesnius, suteikti jiems tęstinumą.

Negalima sakyti, kad kuri nors kalba yra geresnė, gražesnė ar vertingesnė už kitas. To negalima sakyti ir apie tarmes ar šnektas. Bet kuris kalbos variantas (žinoma, jeigu kalba tebėra gyva ir vartojama) nuolatos kinta, vystosi, prisitaiko prie kintančio laiko ir gyvenimo. Kiek labiau nuskriaustos gali jaustis tik tos tarmės ir šnektos, kurios turi mažai „nuotraukų“ – garso įrašų ar tarmės aprašų, fiksuojančių tam tikrą kalbinį įvykį ar laikotarpį. Kiekviena tarmė (šnekta) vis kiek kitokia. Kitokia ji ne tik geografiniu, bet ir chronologiniu požiūriu, nes kiekviena karta atsineša savo kalbėjimo būdą, tematiką ir raiškos priemones.

Todėl svarbu užfiksuoti kiekvieną raidos pakopą. Tarmę pirmiausia reikia girdėti, kad suprastum kalbėjimo aspektus, kurių rašytinėje kalboje nepamatysi, – tempą, akcentus, nuotaiką ir pan. Taigi būtina rinkti ir saugoti tarminius garso įrašus.

Kiekvienas pasakojimas jau pačia savo forma yra puikus istorijos vadovėlis. Asmeninės istorijos. Matyti, ar žmogus toje vietoje, kur gyvena, yra gimęs ir augęs, ar daug keliavo, ką mėgsta veikti ir pan. Tiesa, kad galėtume patikimai skaityti šį vadovėlį, reikia turėti ir papildomų žinių. Todėl kiekvienas įrašas turi turėti ir atsvarą – savo aprašą. Tam, kuris į rankas paima bet kokį tarmės tyrimą, turi būti aišku, kaip rinkti duomenys, kada, kas buvo pateikėjai.

Mokyklinėse programose stinga laiko išsamiam tarmių tyrimui. Apie dialektologiją kalbama daugelyje vadovėlių: penktokai vadovėlyje *Žaidžiu žodžiu* (aut. Vida Marcišauskaitė, Danguolė Mikulėnienė) jau mokomi, kaip aprašyti pateikėją; išsamiau su tarmėmis dažniausiai pažindinami devintokai. Devintai klasei skirtuose vadovėliuose *Lietuvių kalba* (aut. Bronius Dobrovolskis, Regina Koženiauskienė, Danguolė Mikulėnienė) ir *Tėvynė – tai kalba* (aut. Regina Koženiauskienė, Danguolė Mikulėnienė, Regina Rinkauskienė) pristatomos pagrindinės lietuvių kalbos patarmės, kalbama apie jų ypatybes ir kaitą. Taigi galima sakyti, kad jau devintoje klasėje turima pakankamai žinių palyginti kvalifikuotai tirti savo aplinkos kalbą. Žinoma, reikalingi kolegų konsultantai. Jais gali būti mokytojai, mokslininkai, savo krašto tyrėjai.

Pirmiausia derėtų prisiminti dialektologijos pagrindus. Žinotina, kad remiantis šiuo metu įprasta tarmių klasifikacija Lietuvoje skiriamos dvi tarmės, kurios skyla į 14 patarmių:

¹ Be jokios abejonės, aiškiai nurodant, kas kieno nuveikta. To reikalauja elementari žmogiškoji ir mokslo etika.

Žemaičiai		Aukštaičiai	
Vakarų žemaičiai		Vakarų aukštaičiai (VA)	
		VA šiauliškiai	VA kauniškiai (įskaitant Klai- pėdos krašto aukštaičius)
Pietų žemaičiai (PŽ)		Pietų aukštaičiai (PA)	
PŽ varniškiai	PŽ raseiniškiai		
Šiaurės žemaičiai (SZ)		Rytų aukštaičiai (RA)	
SZ kretingiškiai	SZ telšiškiei	RA vilniškiai	RA uteniškiai
		RA panevėžiškiai	RA anykštėnai
		RA kupiškėnai	RA širvintiškiai

Šiai klasifikacijai patikrinti Lietuvių kalbos instituto dialektologai kartu su Vilniaus universiteto, VU Kauno humanitarinio fakulteto, Lietuvos edukologijos universiteto, Šiaulių ir Klaipėdos universitetų kolegomis vykdo projektą „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“² (vadovaujama prof. dr. Danguolė Mikulėnienė). Pagrindinis projekto tikslas – surinkti ir paskelbti naujos medžiagos iš visų lietuvių tarmių, vartojamų tiek Lietuvoje, tiek ir už jos ribų. Atkreiptinas dėmesys, kad toks sistemingas visų lietuvių kalbos tarmių medžiagos rinkimas vyko tik kartą – 1955–1970 metais kaupiant duomenis *Lietuvių kalbos atlasui* (LKA)³. Taigi reikia „nufotografuoti“ tai, ką turime šiandien. Pirmiausia, kad išsaugotume, o antra, kad galėtume palyginti su ankstesniais duomenimis ir nuspręsti, kaip kinta tarmės.

Projekto metu surinkti duomenys – garso įrašai, tarminių savybių aprašai ir punktų nuotraukos – publikuojamos internetinėje svetainėje www.tarmes.lt. Čia skelbiama garso įrašų ištraukų, kiekvieno tirtos punkto anketa, keletas nuotraukų.

Atkreipiamas dėmesys, kiek punktas gyvybingas – ar jame yra tarmiškai kalbančio jaunimo, kiek yra vietinių žmonių, o gal gyvenama jau tik iš kitur atsikėlusių ir daugiausia bendrine kalba bendraujančių žmonių. Tais liūdais atvejais, kai punkte tarmė nevartojama, nurodoma, kad jis keltinas kitur (į gretimą kaimą) arba jau ir visai išnykęs.

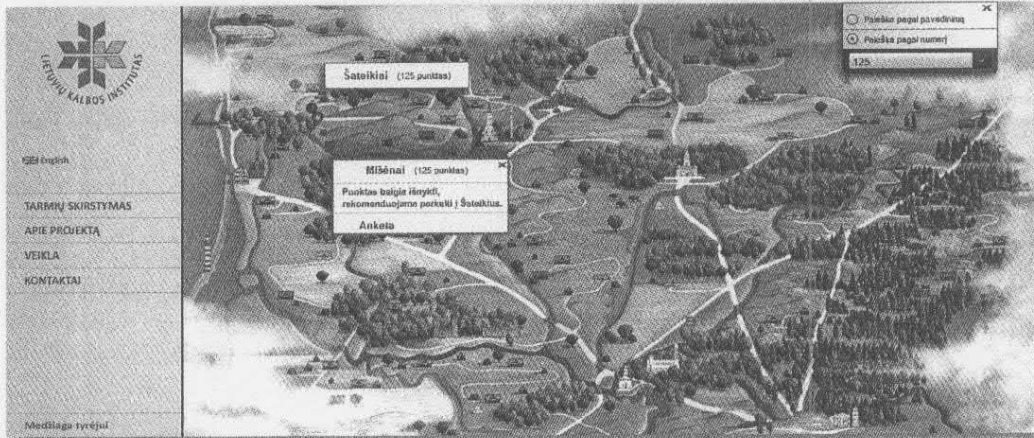
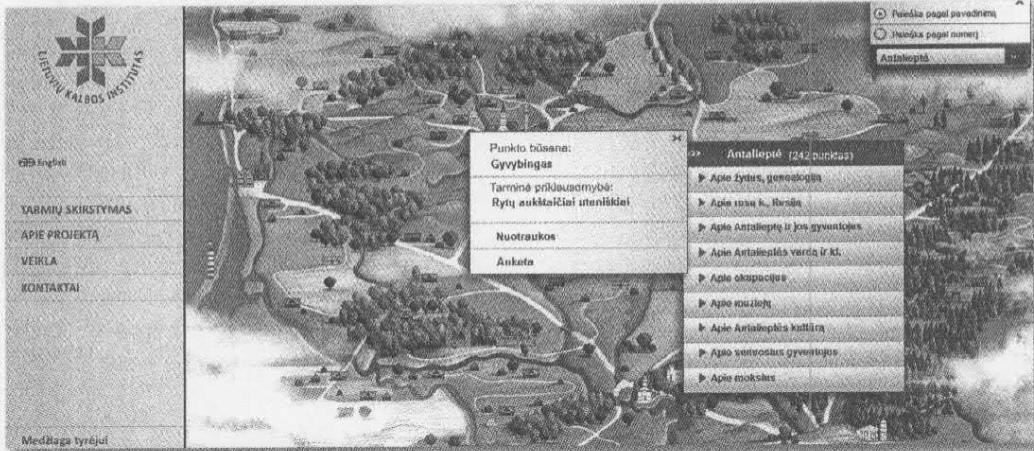
XX a. antrojoje pusėje lietuvių kalbos tarmės tirtos remiantis duomenimis, surinktais iš 750 (735 Lietuvos teritorijoje ir 15 už jos ribų) gyvenamųjų vietovių (punktų). Projektą „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ vykdantys mokslininkai applanks visus LKA išskirtus punktus, tačiau taip bus surinkta tik kontrolinė, būtinoji medžiaga. Planuojama įrašyti daugiau kaip 5000 valandų tarminių įrašų (kiekviename punkte apklausiant mažiausiai 6 pateikėjus ir įrašant po 9 valandas įrašų)⁴. Vis dėlto labiau įsigilinti į kiekvieną tarmę, patarmę ar šnektą per numatytus trejus projekto vykdymo metus neįmanoma spėti. Kaip tik todėl labai tikimasi pagalbos.

Į šią veiklą galėtų puikiai įsitraukti mokiniai, mokytojai, krašto istorija besidomintys vietiniai gyventojai ir pan. Atkreiptinas dėmesys, kad renkant tarminę medžiagą svarbu ne tik pats medžiagos rinkimas, bet ir to rinkimo būdai, pateikėjų atranka ir surinktų duomenų aprašas. Tinkamai surinkta medžiaga galėtų papildyti mokslininkų sukaupimą ir sudaryti sąlygas gilesnėms išvargoms. Kaip tik orientuojantis į susidomėjusių vietos gyventojų pagalbą svetainėje www.tarmes.lt sukurta rubrika – *Medžiaga tyrėjui*. Joje trys skyriai: *LKA punktų klausimynai*; *Tarmių ypatybių anketos*; *Instrukcijos, pagalba*.

² Projektas vykdomas pagal 2007–2013 m. žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ priemonę VP1-3.1-ŠMM-07-V „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“. Projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028.

³ Išsamiai apie lietuvių tarmių skirstymą, jo istoriją, vykdytus anketinius tyrimus ir geolingvistikos tradicijas Lietuvoje rašė D. Mikulėnienė „Baltų kalbų atlaso prospekto“ įžanginėje dalyje.

⁴ Projekto tikslai, uždaviniai ir vieta pasauliniame geolingvistikos kontekste pristatyta Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto docentės Daivos Aliūkaitės straipsnyje *Projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“*, publikuotame žurnale *Respectus Philologicus*.

Pirmasis skyrius skirtas tam, kad iš pradžių būtų aprašyta aplinka, kurios tarmė tiriama (*LKA punkto klausimynas*). Svarbu, ar tiriamojame vietoje yra mokykla, bažnyčia, parduotuvė, koks kitas traukos centras, kuris galėtų skatinti gyventojų aktyvumą. Dėmesys atkreiptinas ir į tai, ar esama galimybių vietas žmonių saviraiškai – ar leidžiamas vietos laikraštis, ar turima interneto svetainė ir pan.

Kiekvienas pateikėjas yra labai svarbus, jo gyvenimo istorija taip pat (*LKA pateikėjo klausimynas*). Nuo jos priklauso, kiek kitų tarmių, bendrinės ar kitų kalbų įtakos galima tikėtis. Kad tiriančiajam būtų lengviau, patartina perskaityti *LKA punkto metodiką*. Joje aprašyti dalykai tinka kiekvienos gyvenamosios vietos, kiekvieno kalbėtojo tyrimui ir aprašymui. Patartina susikataloguoti surinktą medžiagą – čia pravers *LKA punkto medžiagos sąvadas*. Jame patogiu surašyti, kokią medžiagą pavyko surinkti. Tai ypač svarbu, kai tiriamos ir lyginamos kelios vietos (pavyzdžiui, gretimų kaimų tarmė).

Iš pirmo žvilgsnio šiose anketose labai daug grafų ir klausimų. Visai nebūtina jas visas užpildyti. Svarbiausia trumpai apibūdinti tiriamąją vietovę (jos dydį, kokių tautybių žmonės gyvena, ar jie didžiąją laiko dalį praleidžia tiriamojame vietoje, kokią kalbą įprasta vartoti namie ir viešumoje) ir kalbinamą žmogų (ar jis vietinis, ar nuolatos gyvena tiriamojame vietoje, koks jo santykis su tarminiu kalbėjimu).

Trečiajame skyriuje *Pagalba, instrukcijos* svarbiausia atkreipti dėmesį į skyrelį *Praktinė tyrėjų veikla*. Čia pasakojama, kaip geriausia įrašinėti, kad įrašas būtų kokybiškas, kaip sutvarkyti jau įrašytą medžiagą, kad paskui pats tyrėjas nesusipainiotų.

Pats atsakingiausias darbas – nustatyti, kokia tarmė tiriamoje vietovėje vartojama. Ypač sudėtinga, kai tiriamos ties dviejų patarmių riba esančių vietų tarmės ypatybės. Nereikia išsigąsti, kad jos susipina. Antrasis *Medžiagos tyrėjui* skyrius skirtas anketoms, padedančioms nustatyti, kokiai patarimei atstovauja tiriamosios vietos kalba. Čia skelbiama 15 anketų – 14 iš jų reprezentuoja kurias nors iš lietuvių kalbos patarmių, 15-oji skirta netarminiam kalbėjimui aprašyti. Lietuvių kalbos tarmes įprasta klasifikuoti pagal fonetikos ypatybes. Šiuo principu ir remiasi anketos – pirmiausia atsižvelgiama į skiriamąjį žemaičių ir aukštaičių požymį, toliau atskiriama pagrindinės šių tarmių dalys, ir trečioji pažymių grupė nustato, kurios iš patarmių ypatybės vyrauja. Kai kalbama apie paribio šnektas, geriau užpildyti abiejų besiribojančių patarmių anketas – taip aiškiau matyti, kuriai iš jų tiriamoji vieta artimesnė.

Reikia atkreipti dėmesį dar ir į tai, kad dažnokai supinami tarminis ir etnografinis Lietuvos skirstymai. Tiriant tarmes svarbu turėti omenyje, kad visuomenėje etnografinis skirstymas dominuoja ir pateikėjas save greičiau apibūdina kaip suvalkietį, žemaitį, dzūką ar aukštaitį negu kaip uteniškį, kupiškėną ar telšiškį. Taigi čia prireikia lingvistinio išsprusimo, kad pats tyrėjas mokamai atskirtų šiuos du Lietuvos regionų skirstymus. Jaunajam tyrėjui susivokti, kas yra kas, galėtų pagelbėti žemiau esanti lentelė:

Etnografinis regionas	Tarmė
Aukštaitija	1. RA panevėžiškiai 2. RA širvintiškiai 3. RA kupiškėnai 4. RA anykštėnai 5. RA uteniškiai 6. RA vilniškiai (šiaurinė dalis) 7. VA šiauliškiai
Dzūkija	8. PA 9. RA vilniškiai (pietinė dalis)
Suvalkija	10. VA kauniškiai
Mažoji Lietuva	11. VA kauniškiai (pietvakarinė dalis) 12. Klaipėdos krašto aukštaičiai
Žemaitija	13. ŠŽ 14. PŽ 15. VŽ

Taigi, remdamiesi vyresniųjų kolegų patirtimi, mokiniai galėtų nuveikti labai reikšmingų darbų. Viena vertus, papildytų mokslininkų tyrimus naujais, išsamiais duomenimis. Kita vertus, geriau pažintų savo aplinką ir suprastų joje vykstančius procesus. Artėjantys 2013-ieji, Tarmių metai, galėtų būti stimulas įsilieti į projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ tyrėjų pradėtas darbus ir atidžiau pažiūrėti į savo kalbinį kontekstą. Jeigu šie darbai būtų vykdomi laikantis mokslininkų pasiūlytos metodikos, surinkti duomenys iš tiesų būtų neįkainojami ir turėtų tąsą.

Literatūra, kuri galėtų padėti:

- Aliūkaitė D. Projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ // *Respectus Philologicus*, nr. 20 (25), 2011, p. 257–259.
 Baltu valodu atlants = Baltų kalbų atlasas = Atlas of the Baltic Languages: prospektas. Sudarė:
 A. Stafacka, D. Mikulėnienė. Rīga–Vilnius: *Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts*, 2009.
Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika. Vilnius: *Mokslas*, 1977.
Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika. Vilnius: *Mokslas*, 1982.
Lietuvių kalbos atlasas 3. Morfologija. Vilnius: *Mokslas*, 1991.
 Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija. Sudarė: R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė,
 E. Trumpa; [mokslinė redaktorė L. Grumadienė; žemėlapis sudarė E. Trumpa]. Vilnius: *Lietuvių kalbos instituto leidykla*, 2004.